TURLI TILLAR PAREMIOLOGIYASIDA FITONIM VA ZOONIMLARNING LINGVISTIK VA MADANIY O‘ZIGA XOSLIKLARI TAHLILI

Raximova Malika Sultonovna
Abu Rayhon Beruniy nomidagi Uganch davlat universiteti tayanch doktoranti
+998999601450; kalelo-89@mail.ru

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.23775316

Annotatsiya. *Ushbu maqolada zoonimlar va fitonimlarning turli xalqlar dunyoqarashida o‘ziga xos aksiologik va milliy-madaniy semantikaga ega ekanligi misollar yordamida tahlil qilingan, noqardosh tillar paremiologiyasida umumbashariy qadriyatlar bilan bir qatorda milliy o‘ziga xoslik yaqqol namoyon bo‘lishi yoritib berilgan.*

Kalit so‘zlar: *paremiologiya, zoonim, fitonim, lingvomadaniyat, noqardosh tillar, maqol, milliy dunyoqarash, ramziy ma’no.*

Аннотация: *В данной статье на примерах анализируется тот факт, что зоонимы и фитонимы обладают уникальной аксиологической и национально-культурной семантикой в мировоззрении разных народов, и подчеркивается очевидное проявление национальной идентичности наряду с универсальными ценностями в паремиологии неродственных языков.*

Ключевые слова: *паремиология, зооним, фитоним, лингвокультура, неродственные языки, пословица, национальное мировоззрение, символическое значение.*

Abstract. *This article uses examples to analyze the fact that zoonyms and phytonyms possess unique axiological and national-cultural semantics in the worldviews of different peoples, and emphasizes the obvious manifestation of national identity alongside universal values in the paremiology of unrelated languages.*

Keywords: *paremiology, zoonym, phytonym, linguaculture, unrelated languages, proverb, national worldview, symbolic meaning.*

Maqol va matallar xalq hikmatining umumlashmasi sifatida asrlar davomida yig‘ilib, sinovdan o‘tgan hayotiy tajriba, axloqiy qadriyatlar va madaniy kodlarni o‘zida mujassam etadi. Paremiologik birliklar tarkibida uchraydigan zoonimlar (hayvon nomlari) va fitonimlar (o‘simlik nomlari) alohida tadqiqot mavzusidir, chunki ular tilning biologik nominatsiyasi bilan bir qatorda keng ramziy-metaforik va milliy-madaniy semantikaga ega bo‘ladi[1]. Noqardosh tillarning qiyosiy o‘rganilishi paremiologik birliklardagi zoonimlar va fitonimlarning universal va milliy-spetsifik xususiyatlarini aniqlash imkonini beradi. O‘zbek tilshunosligida paremiologik birliklar va ularning tarkibiy komponentlari yetarlicha tadqiq etilgan bo‘lsa-da, zoonimlar va fitonimlarning lingvomadaniy aspektlari noqardosh tillar misolida qiyosiy tahlil doirasida to‘liq yoritilmagan[2].

Tadqiqot lingvomadaniy va kognitiv-semantik yondashuvlar asosida olib borildi. Material sifatida o‘zbek, rus va nemis tillaridagi zoonimlar va fitonimlar qatnashgan paremiologik birliklar tanlab olindi. Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, paremiologiya hozirgi zamon tilshunosligining

© Qo‘qon davlat universiteti | O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi
© “Smart Quill Publishing” nashriyoti | www.smartquillpublishing.uz

dolzarb yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, V.M. Mokienko, G.L. Permyakov, N. Norrick kabi tadqiqotchilar tomonidan keng o‘rganilgan [4].

Zoonimlar va fitonimlarning lingvomadaniy tadqiqi E.E. Yusupova, T.A. Zorina, A. Tay va boshqa olimlarning ishlarida aks etgan [5]. Noqardosh tillarning qiyosiy paremiologiyasi masalalari N.F. Alefirenko, Z.K. Sabirova tadqiqotlarida ko‘rib chiqilgan [6]. Biroq turli til oilalariga mansub tillardagi paremiologik birliklarda zoonimlar va fitonimlarning funksional-semantik va lingvomadaniy xususiyatlarini kompleks tahlil qilish zarurati mavjud. Zoonimlar va fitonimlar paremiologik birliklarda konkret biologik obyektlarni nomlash funksiyasidan tashqari, axloqiy-falsafiy tushunchalar, xarakter xususiyatlari, ijtimoiy munosabatlarni ifodalash uchun ramzlar sifatida ishlatiladi.

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, o‘zbek tilining paremiologik fondida zoonimlar keng tarqalgan bo‘lib, ular orasida uy hayvonlari (ot, qo‘y, sigir, echki), yovvoyi hayvonlar (bo‘ri, tulki, quyon), qushlar (burgut, qarg‘a, tovuq) va hasharotlar (chumoli, chivin) nomlari faol ishlatiladi. Masalan, “Bo‘rining bolasini bo‘rkingda boqsang ham, el bo‘lmas” maqolida bo‘ri zoonimi yovvoyi tabiat, o‘zgarmas xususiyat, irsiyat ramzi sifatida namoyon bo‘ladi. “Ot” zoonimi o‘zbek paremiologiyasida ishonch, yordamchi, do‘st ramzi: “Do‘st otini minib yur, manzilingga yetasan”. Rus tilida ham zoonimlar paremiologik birliklarda keng qo‘llaniladi: “Волк в овечьей шкуре” (bo‘ri qo‘y terisida) – yashirin xavflilik ma’nosini bildiradi, bu o‘zbek tilidagi “Bo‘rining bolasini...” maqoliga yaqin semantikaga ega. Ingliz tilida “A wolf in sheep’s clothing” iborasi ham xuddi shu ramziy ma’noni ifodalaydi, bu universal kognitiv modelni ko‘rsatadi [8]. Biroq har bir tilda zoonimlarning milliy-madaniy konnotatsiyasi o‘ziga xosdir. O‘zbek tilida “it” zoonimi asosan salbiy konnotatsiyaga ega (“Yuguruk itni tulki suymas”), rus tilida “собака” ham ko‘pincha salbiy, ammo “Собака – друг человека” kabi ijobiy kontekstlarda ham ishlatiladi. Ingliz tilida “dog” ko‘proq sadoqat ramzi sifatida qaraladi: “A dog is a man’s best friend”. Bu farqlar xalqlarning hayvonlarga munosabati, madaniy an’analar va tarixiy tajribalarI bilan bog‘liq [9].

Fitonimlar paremiologik birliklarda ham yetakchilik qiladi. O‘zbek tilida “daraxt”, “gul”, “tikan”, “o‘simlik” kabi fitonimlar hayot, o‘sish, go‘zallik, xavf kabi tushunchalarni ramziy ifodalaydi: “Daraxt ildizi bilan, odam do‘stlari bilan”, “Tikan zahri ustida, dushman zahri ichida”. Rus tilida “дерево” (daraxt) ham ildiz, asos, mustahkamlik ramzi: “Дерево познаётся по плодам” (daraxt mevasi bilan taniladi). Ingliz tilida “tree” fitonimi ham shunga o‘xshash semantikaga ega: “The tree is known by its fruit”, ammo madaniy kontekstda farqlar mavjud. Masalan, “archa” (juniper) o‘zbek madaniyatida muqaddas daraxt, himoya ramzi, rus va ingliz madaniyatida bunday maxsus ahamiyatga ega emas. “Gul” fitonimi o‘zbek paremiologiyasida go‘zallik, inoyat, mehr ramzi: “Gul – dasta-dasta”, rus tilida “цветок” (gul) ham go‘zallik ramzi, ammo “Аленький цветочек” kabi folklor obrazlarida milliy o‘ziga xoslik namoyon bo‘ladi. Ingliz tilida “rose” (atirgul) eng keng tarqalgan gul ramzi bo‘lib, sevgi va go‘zallik timsolidir: “A rose by any other name would smell as sweet” [10].

Qiyosiy tahlil noqardosh tillarda paremiologik birliklardagi zoonimlar va fitonimlarning uch xil semantik qatlamini aniqladi: universal (umumbashariy), tipologik (ma’lum til guruhlari uchun umumiy) va milliy-spetsifik. Universal qatlam barcha tillarda bo‘ri- xavflilik, qo‘y - zaiflik, gul -

© Qo‘qon davlat universiteti | O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi
© “Smart Quill Publishing” nashriyoti | www.smartquillpublishing.uz

go‘zallik kabi umumiy ramziy ma’nolarni o‘z ichiga oladi. Bu kognitiv lingvistika nuqtai nazaridan insoniyatning umumiy tajribasi va universal konseptual metaforalar bilan aniqlashtiriladi. Tipologik qatlam ma’lum hudud yoki madaniy doira uchun xos ramzlarni qamrab oladi, masalan, tuya Osiyo xalqlari paremiologiyasida sabr-toqat, chidamlilik ramzi, ammo Yevropada kam uchraydi. Milliy-spetsifik qatlam faqat bitta xalq madaniyatiga xos ramzlarni ifodalaydi: o‘zbek tilida “archa” muqaddasligi, rus tilida “берёза” (qayin) milliy daraxt maqomi, ingliz tilida “oak” (eman) kuch va quvvat ramzi.

Zoonimlar va fitonimlarning paremiologik birliklarda funksional-semantik xususiyatlari ham turlicha namoyon bo‘ladi. Ba’zi hollarda ular to‘g‘ridan-to‘g‘ri biologik xususiyatlari asosida ramziy ma’no hosil qiladi: “Burgut kuchi oyog‘ida, odamniki do‘stlikda”– burgutning kuchli panjalari haqiqiy xususiyatidan kelib chiqqan holda metaforik ko‘chish sodir bo‘lgan. Boshqa hollarda madaniy stereotip asosida ramziy ma’no shakllanadi: tulki ayyor, hiylagor ramzi sifatida barcha tillarda ishlatiladi, ammo bu hayvonning haqiqiy xususiyatlaridan ko‘ra folklor obraziga asoslanadi. Paremiologik birliklarda zoonimlar va fitonimlar ko‘pincha antonimik juftliklarni ham tashkil etadi: bo‘ri – qo‘y, burgut – tovuq, tikan – gul kabi. Bu qarama-qarshilik orqali axloqiy-falsafiy qadriyatlar, ijtimoiy munosabatlar, xarakter xususiyatlari kontrast tarzda ifodalanadi.

Demak, paremiologik birliklardagi zoonimlar va fitonimlarning lingvomadaniy tadqiqi ularning ko‘p qatlamli semantik tuzilishi va milliy-madaniy xususiyatlarini ochib beradi. Turli tizimli tillaridagi paremiologik fondlar tahlili shuni ko‘rsatdiki, bir xil zoonim yoki fitonim turli tillarda turli milliy-madaniy konnotatsiyaga ega bo‘lishi mumkin, bu esa lingvomadaniy tadqiqotlar zaruratini izohlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Языки русской культуры, 1996. – 288 с.
2. Маматов А.Э. Ўзбек тилининг фразеологик луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1992. – 334 б.
3. Юсупова Э.Э. Зоонимы в составе фразеологических единиц: лингвокультурологический аспект // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2018. – № 3. – С. 215-219.
4. Пермяков Г.Л. Основы структурной паремиологии. – М.: Наука, 1988. – 236 с.
5. Зорина Т.А. Лингвокультурологические особенности фитонимов в паремиях русского языка // Вестник Томского государственного университета. – 2019. – № 441. – С. 32-38.
6. Алефиренко Н.Ф. Лингвокультурология. Ценностно-смысловое пространство языка. – М.: Флинта, 2010. – 288 с.
7. Маслова В.А. Лингвокультурология. – М.: Академия, 2001. – 208 с.
8. Norrick N.R. How Proverbs Mean: Semantic Studies in English Proverbs. – Berlin: Mouton Publishers, 1985. – 247 p.

© Qo‘qon davlat universiteti | O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi
© “Smart Quill Publishing” nashriyoti | www.smartquillpublishing.uz

9. Тай А. Концептуальные метафоры в английских и русских пословицах // Вестник МГУ. Серия 19: Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2017. – № 2. – С. 75-84.

10. Mieder W. International Proverb Scholarship: An Annotated Bibliography. – New York: Garland Publishing, 1993. – 613 p.

© **Qo‘qon davlat universiteti** | **O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi**
© **“Smart Quill Publishing” nashriyoti** | **www.smartquillpublishing.uz**